

ריאיון עם ג'ואל ביינין (Joel Beinin)

עמרי פז

שאלה: האם אתה יכול לשחזר מה הביא אותך מלכתחילה לעסוק בהיסטוריה של המזרח התיכון בכלל, ובהיסטוריה חברתית של המזרח התיכון בפרט?
תשובה: בשנת 1965, לאחר שהשלמתי את לימודי התיכונים, שהיתי כחצי שנה בישראל בקיבוץ גל-און ובקיבוץ משמר העמק במסגרת 'סמינר למדריכים' של תנועת השומר הצעיר. במשך מחצית היום עבדנו, למדנו עברית והשתתפנו בפעילויות חינוכיות נוספות. באותה העת רמת העברית שלי כבר הייתה טובה למדי, ולכן ביקשתי ללמוד ערבית. לא הייתה זו בקשה בעייתית או חריגה באותם ימים, כאשר השומר הצעיר ומפ"ם דגלו ב'ציונות, סוציאליזם ואחוות עמים'. המורה הראשון שלי במשמר העמק היה יהודי ממוצא עיראקי (שהיה יוצא עיראק היחיד שנותר בקיבוץ מקבוצת עליית הנוער שתוארה בספרו של אלי עמיר, תרנגול כפרות) שלימד ערבית במוסד החינוכי של הקיבוץ. עם שובי לארה"ב והתחלת לימודי באוניברסיטה זנחתי את תוכניתי המקורית, ללמוד הנדסה, ותחת זאת עשיתי את התואר הראשון בלימודי המזרח הקרוב, באוניברסיטת פרינסטון.

בשנותיי הראשונות בפרינסטון, המחלקה בה למדתי נקראה 'לימודים אוריינטליים', ושם זה לא עורר כל מבוכה או הסתייגות (כעת המחלקה נקראת – לימודי המזרח הקרוב). אף אחד לא לימד שום קורס שנקרא מפורשות 'היסטוריה חברתית'. עם זאת, חלק מהמרצים שלי רחשו הערכה רבה לאישים דוגמת שלמה דב גויטיין, קלוד כאהן (Claude Cahen), מקסים רודינסון (Maxime Rodinson) ואחרים, שעבודותיהם עסקו בסוגיות זהות לאלו של היסטוריה חברתית, שבאותו הזמן החלה לצמוח בארה"ב ובאירופה. בסמוך למעברי ללימודי התואר השני באוניברסיטה העברית, גבריאל בר נפטר, ויהושע פורת החל 'לשבור ימינה'. כך שגם בעת שלמדתי באוניברסיטה העברית לא היה עיסוק רב בהיסטוריה חברתית. למשל, בקורס של פורת על לבנון במאה ה-19 לא קראנו את עבודת התזה שלו על מרד כסרואן (עבודה שלדעתי עדיין בעלת ערך, כמשקל נגד לעבודות עכשוויות יותר העוסקות בניתוח תרבותי של אותם אירועים).

לאחר שהתגוררתי בישראל בין השנים 1970-1973, שבתי לארה"ב, והשלמתי את עבודת התזה שלי באוניברסיטת הארוורד. באותה עת התעניינתי יותר בהבנת הפוליטיקה מאשר בהיסטוריה. רק מאוחר יותר הבנתי כי תחום מדע המדינה בארה"ב היה ממוקד בחקר ארה"ב ואופיין במתודולוגיות שמרניות. בכל שנות לימודי

בהרווארד לא היה באוניברסיטה היסטוריון של המזרח התיכון המודרני, ואינני זוכר שלקחתי ולו קורס אחד שעסק בכך. המעבר שלי להיסטוריה התרחש, בסופו של דבר, כאשר עשיתי דוקטורט באוניברסיטת מישיגן.

בתקופה שבין סיום התואר השני בהארוורד לתחילת הדוקטורט במישיגן עברתי כשנתיים במפעל מכוניות בדטרויט. הייתי מעורב פוליטית עם עובדים ערבים בתעשיית הרכב בדירבורן (Dearborn), פרבר של דטרויט שבו אוכלוסייה ערבית גדולה. כך, כשחזרתי לאקדמיה, כבר החלטתי כי אני רוצה לכתוב עבודת דוקטורט על פועלים ערבים. העניין שלי בפועלים הוביל אותי להיסטוריה חברתית, תחום שהיה חזק מאוד במישיגן. הכוונה הראשונית שלי הייתה לכתוב על התגבשות מעמד הפועלים הערבי בא"י המנדטורית. אולם מנחה הדוקטורט שלי, פרופ' ריצ'רד פ. מיטשל (Richard P. Mitchell) המנחה שכנע אותי לעבור לעסוק במצרים. מיטשל לא היה היסטוריון חברתי, אבל הוא אפשר לי ללכת בנתיב משלי. האישים המרכזיים שהשפיעו על התפתחות תפיסתי התיאורטית והמתודולוגית במישיגן היו ג'ף איליי (Geoff Eley), רונלד סאני (Ronald Suny), צ'רלס טילי (Charles Tilly) המנחה ולואיז טילי (Louise Tilly).

שאלה: היסטוריה חברתית, בכל זירת מחקר גיאוגרפית, נשלטת ברובה על ידי תפיסות שמאל פוליטי. מדוע זה המצב, והאם יכולה להיות היסטוריה חברתית ימנית? **תשובה:** באמצע שנות ה-60 של המאה ה-20 צמח דפוס מסוים של היסטוריה חברתית, שספרו של א.פ. תומפסון (E.P. Thompson), *The Making of the English Working Class* הוא מייצגה. המניע של מחקר זה היה השאיפה להבין היסטוריה כפי שזו נחוותה בידי אנשים פשוטים, ובמקרה זה, פועלים. עבודות דומות נכתבו על עבדים (כספרו של יוג'ין ג'נובה [Eugene Genovese]), טילי וג'ואן סקוט [Joan Scott] *Women, Work and Family* ועל שכבות כפיפים של החברה, על אזורים גיאוגרפיים פריפריאליים וכולי. תנועה זו כונתה לעיתים 'היסטוריה מלמטה', או, אידיאולוגית יותר, 'new left social history'.

אני מתקשה לדמיין כיצד להיסטוריון דוגמת חבר הקונגרס לשעבר, הרפובליקני ניוט גינגריץ' (Newt Gingrich), שקיבל תואר דוקטור ב-1971 (עבודתו עסקה ב'מדיניות החינוך הבלגית בקונגו, 1945-1960') יתעניין בנושאים שכאלה. אבל, הדבר אינו בלתי אפשרי מבחינה תיאורטית. ניתן לראות את ספרו של פלובר, מדאם בובארי, או את ספרו של פרוסט, בעקבות הזמן האבוד, כהיסטוריה חברתית של המאה ה-19 שנכתבה בידי כותבים ממעמד הביניים הצרפתי שלא היו מזוהים במיוחד עם השמאל.

שאלה: סוג שיתוף הפעולה שקיימת עם זאקרי לוקמן (Zachary Lockman) הינו חריג למדי בקרב היסטוריונים של המזרח התיכון. כיצד נולדה שותפות זו? מה הייתה חלוקת העבודה ביניכם, ואילו יתרונות היו לשיתוף הפעולה ביניכם?
תשובה: נפגשנו לראשונה בשומר הצעיר, כשהיינו נערים. כלומר, חלקנו עיצוב אינטלקטואלי משותף. שנינו היגרנו לישראל ב-1970 ולאחר מכן החלטנו שלא להישאר בארץ, בעיקר מסיבות פוליטיות. אפשר לומר שהסכמנו עם תחזיתו של ישעיהו לייבוביץ' כי המשך בלתי מוגבל של הכיבוש יהפוך את ישראל למקום כעור מאור. למרבה הצער, הוא ואנחנו צדקנו. כך שהייתה לנו השקפה דומה לגבי נושאים שונים הקשורים למזרח התיכון.

בסוף שנות ה-70 לוקמן היה דוקטורנט בהרווארד ואני הייתי דוקטורנט במיישיגן. כאשר הזדמן לנו להיפגש הוא סיפר לי כי הוא שוקל לכתוב עבודת דוקטורט על ההיסטוריה של מעמד הפועלים המצרי לפני מלחמת העולם השנייה. אני חשבתי לכתוב עבודה על מעמד הפועלים המצרי בין השנים 1936-1952 (בסוף הרחבתי זאת עד ל-1954). לא קדמו לכך כל מגעים או דיונים משותפים, אולם שנינו הגענו לבסוף לעיסוק באותו נושא, אף שבצירי זמן שונים. מאחר וחלקנו תפיסות משותפות, הסכמנו בלא קושי כי לאחר שנסיים איש את עבודת הדוקטורט שלו, נעבד אותן ונאחדן לספר, שראה אור בכותרת — *Workers on the Nile*.

המיזם המשותף השני שלי, עריכת קובץ מאמרים שהתפרסם בכותרת: *Intifada: The Palestinian Uprising Against Israeli Occupation*, נוצר בעקבות עבודתנו המשותפת כחברי מערכת בכתב העת *Middle East Report*. ספר זה היה פרויקט של המו"ל של כתב העת, Middle East Research and Information Project. אשאר זאת לאחריים לקבוע האם שיתוף הפעולה שלנו הניב יתרונות אינטלקטואליים, אם לאו. אני נוטה לחשוב שהספר *Workers on the Nile* הוא תוצר טוב יותר מאשר כזה שכל אחד מאיתנו עשוי היה לכתוב לבדו. אבל, ייתכן ואף חשוב יותר, עבודתנו על הספר *Workers on the Nile* ועריכת הספר 'אינתיפאדה' אפשרו לנו להרגיש חלק מתנועה אינטלקטואלית ופוליטית בעלת חשיבות גדולה יותר מאשר עבודתנו המחקרית לבדה.

שאלה: היסטוריה חברתית ולימודי כפיפים היוו חלק מהסיבות לדה-קונסטרוקציה של הפרדיגמה האוריינטליסטית. בראייה לאחור, מה היה משקלן של גישות אלו, אם כלל, מחוץ לאקדמיה עצמה — בין אם בצפון אמריקה, במערב אירופה, או במזרח התיכון? תשובה: מדובר בסיפור מורכב יותר. הביקורת על הפרדיגמה האוריינטליסטית החלה להתחדר החל משנות ה-60 המוקדמות ואילך. רבים ממבקריה הושפעו מתיאורית התלות, מההגות הנאו-מרקסיסטית ומההיסטוריה החברתית החדשה.

ספרו של אדוארד סעיד, **אוריינטליזם**, שראה אור ב־1978, העצים ביקורת זו, ואולי חשוב מכך, הנגיש אותה לאנשים רבים, שלא עסקו בלימודי המזרח התיכון. זאת, מאחר ונושא הליבה של **אוריינטליזם** אינו ההיסטוריה של המזרח התיכון. תחת זאת, עיסוקו המרכזי של הספר הוא בטקסטים ספרותיים והיסטוריים מערב־אירופיים – לב רשימת הקריאה הקאנונית של התרבות המערבית, מיוון העתיקה ועד למאה ה־20, שלרוב המשכילים יש ולו היכרות מסוימת עימם. ההישג של סעיד היה בכך שהוא הצליח להמחיש לחוקרים מערביים את הגזענות הנטועה במורשתנו האינטלקטואלית. זה לא היה רעיון חדש, אמנם, אך עד אז הוא טרם זכה לדיון שיטתי ביחס לעולם הערבי והמוסלמי. עם זאת, ביקורת האוריינטליזם של סעיד נטתה לדחוק לשוליים את ההיסטוריה החברתית ולהכווין את המחקר (לא רק בתחומי חקר המזרח התיכון) לעבר היסטוריה תרבותית, שלאחר מכן נודעה כלימודים פוסט־קולוניאליים.

ניתן לראות התפתחות זו דרך המסלול שעברה קבוצת לימודי הכפיים ההודית, שחבריה החלו את דרכם כהיסטוריונים חברתיים. ספרו של רנג'יט גוהא (Ranjit Guja, *Elementary Aspects of Peasant Insurgency in Colonial India*), שפורסם ב־1983, היה טקסט מרכזי מוקדם של קבוצה זו. תחת השפעתה של גיאטרי צ'קרוורטי ספיבק (Gayatri Chakravorty Spivak), ובפרט המבוא שחיברה לספר שראה אור ב־1988, *Selected Subaltern Studies*, זנחו חברי הקבוצה את ההיסטוריה החברתית לטובת לימודים פוסט־קולוניאליים. ייתכן שלא במקרה, ספיבק הייתה עמיתתו של סעיד באוניברסיטת קולומביה.

אינני סבור שלהיסטוריה חברתית ולדרכים בהם היא מבינה את המזרח התיכון הייתה השפעה רבה מחוץ לאקדמיה בצפון אמריקה, במערב אירופה או בישראל. זאת מכיוון שההבנה בעלת הניואנסים הרבים, שכל סוג של כתיבה אקדמית פוסט אוריינטליסטית מרחיבה, פשוט אינה מועילה לפוליטיקאים, מעצבי מדיניות ועיתונאים התופסים את העולם כמושגים כמו 'ציר הרשע', או תפיסה שגורסת 'או שאתה איתנו או שאתה עומד עם הטרוריסטים'. המושג 'נזק משני' יכול לשמש אנשים שלא אכפת להם מחברות שהם מפציצים ובסופו של דבר הורסים. היסטוריה חברתית שואלת: מה עם הילדים? הנשים? החקלאים? הקשישים? כשקבוצות אלו נעשות אנשים אמיתיים בעבורך, קשה בהרבה להרוג אותן.

שאלה: אתה נמנה עם החוקרים הבודדים שהתגוררו הן במדינה ערבית (מצרים) והן בישראל, ואתה מכיר את שתי החברות האלו באופן אינטימי למדי. כיצד עיצבה חוויה זו את כתיבתך ואת הוראתך?

תשובה: המגורים במדינות אלו היו חוויות מעצבות עבור התפתחות השקפתי האינטלקטואלית. אך משמעותית מכך הייתה התקופה שעבדתי במפעל המכוניות בדרוויט, תקופה שלימדה אותי דברים על חייהם של פועלים, על איגודי עובדים ועל

יחסים אתניים, שלא הייתי יכול ללמוד מספרים בלבד. ההתנסות בעבודה פיזית לא הייתה חדשה עבורי. עבדתי ברפת בחליבה בקיבוצים גל און ומשמר העמק, וברעיית פרות וטיפול בתרנגולי הודו בקיבוץ להב. אולם העבודה במפעל תעשייתי גדול, שבו היררכיה ניהולית-קפיטליסטית הייתה חוויה מסוג שונה בתכלית.

חוויות המגורים בישראל ובמצרים היו דומות מבחינת התועלת שהפקתי מהן. למרות שאני היסטוריון ושום דבר שחוויתי אישית בכל אחת מן המדינות אינו דומה בדיוק לעבר, במגורים במדינות אלו העבר מהדהד, בין אם בזיכרונותיהם של אנשים, בארכיטקטורה ובדרכים נוספות. להיות במקום בו אתה מכיר אנשים רבים מעניק לך הבנה של מה יכול להתרחש בהם, ומה לא.

אינני משוכנע אם העובדה שהתגוררתי במצרים או בישראל השפיעה במיוחד על ההוראה שלי. ייתכן שהעובדה שהייתי בעבר מדריך וראש קן בשומר הצעיר מילאה תפקיד משמעותי יותר בכך.

שאלה: האם, בעקבות ניסיון ההוראה שלך באוניברסיטה האמריקנית בקהיר ומהכשרתך באוניברסיטה העברית, אתה יכול להצביע על נקודות דמיון בין הקמפוסים של אוניברסיטאות אלו? במידה ואכן יש נקודות דמיון, מה לדעתך יכול להפתיע סטודנטים ישראליים העשויים לפגוש סטודנטים באוניברסיטה האמריקנית בקהיר? תשובה: יש דמיון בין מוסדות כפי שיש דמיון בין כל קמפוס אוניברסיטאי, המתבטא בריכוז גבוה של אוכלוסייה צעירה שטרם החליטה על מסלול חייה. המשמעות של כך היא שבנסיבות המתאימות, קל יותר להניע סטודנטים, מאשר רבדים אחרים באוכלוסייה, להתגייס ולדרוש שינויים חברתיים. לפי שעה, הנסיבות הקיימות – הן באוניברסיטה האמריקנית בקהיר והן באוניברסיטאות בישראל, מסיבות שונות למדי – אינן מעודדות מצב שכזה.

אמנם, סטודנטים להיסטוריה של המזרח התיכון הלומדים בשני מוסדות אלו קוראים לעיתים את אותם הספרים, אך במקביל, יש גם הבדלים בין הסילבוסים. קרוב לוודאי שפרופסור באוניברסיטה האמריקנית בקהיר לא יבקש מהסטודנטים שלו לקרוא ספר של ברנרד לואיס, שעבודתו זוכה לפופולאריות רבה בישראל. פרופסור באוניברסיטה העברית, מנגד, עשוי שלא לבקש מהסטודנטים לקרוא ספר של רשיד ח'לידי (Rashid Khalidi). אינני סבור שהספרים שלי נלמדים לעיתים תכופות באוניברסיטה העברית. מנגד, ההוצאה לאור של האוניברסיטה האמריקנית בקהיר פרסמה מהדורות בכריכה רכה של שניים מספריי – *Workers on the Nile, The Dispersion of Egyptian Jewry*.

רבים מהסטודנטים באוניברסיטה האמריקנית בקהיר באים משכבות העלית או ממעמד הביניים הגבוה. הם שולטים בשפה האנגלית, ולעיתים קרובות גם בצרפתית.

הם מעורבים באופן מלא בתרבות הנוער בעולם – שלמרבית הצער, שואבת את מקורה המרכזי מארה"ב. ייתכן כי עובדות אלו עשויות להפתיע סטודנטים ישראלים.

שאלה: מדוע אתה סבור כי לחוקרים בודדים בלבד בתחום המזרח התיכון הייתה השפעה על תחומים אחרים באקדמיה? האם ניתן לשנות זאת?
תשובה: חוקרים רבים מתחומים אחרים, ובפרט חוקרים של ארה"ב ואירופה, עודם מושפעים מהתפיסה האוריינטליסטית של המזרח התיכון. כלומר, הם נוטים לדמיין כי 'האסלאם' הוא המפתח להבנת האזור וכי ההיסטוריה והתהליכים החברתיים שהתרחשו ומתרחשים באזור הם ייחודיים ואין להבינם באמצעות הקטגוריות המחקריות של מדעי החברה המשמשות אותם למחקריהם. כמו כן, ייתכן שהם גם נרתעים או מוקסמים מהשימוש שאנו עושים בפרסומינו בערבית, בפרסית או בתורכית. רבים מאיתנו כותבים בסגנון שאינו נגיש למי שאינם מומחים בתחום. עניין זה נכון גם לגבי חוקרים של אזורים גיאוגרפיים אחרים, אולם הוא מעצים את המכשולים עבור ההיסטוריונים של אזור זה, שמלכתחילה נתפס כ'מוזר' בעיני רבים מעמיתנו.

ישנם היסטוריונים של המזרח התיכון שעשו מאמצים אמיתיים להשתלב באגודה ההיסטורית האמריקנית (American Historical Association). דרך ארוכה עברה מאז התפרסם לראשונה מאמר על המזח התיכון בכתב העת *American Historical Review*, שפורסם בעקבות פרוץ מלחמת המפרץ ב-1991. כיום, רווח יותר למצוא מאמרים העוסקים במזרח התיכון ובצפון אפריקה. בדומה לכך, עד לאחרונה לא התפרסמו מאמרים על המזרח התיכון בכתב העת *Mobilization*, שהוא כתב העת המוביל בחקר תנועות חברתיות. מצב זה השתנה מאז פרוץ ההתקוממויות בעולם הערבי מ-2011. אם כך, בשני המקרים נראה שאירועים פוליטיים עכשוויים סייעו להסב את תשומת הלב של חוקרים נוספים כלפי המזרח התיכון.

שאלה: באחרונה הנחה שר החינוך של יפן את כל האוניברסיטאות הציבוריות לסגור את הפקולטות למדעי החברה, מדעי הרוח ומשפטים. בישראל נערך קיצוץ מסיבי בתקציבי הפקולטות למדעי החברה ומדעי הרוח. במקביל, ישנה דעיכה מתמדת במספר הסטודנטים הנרשמים ללימודים בתחומים אלו. כיצד עלינו להתמודד עם התפתחויות אלו? האם אפשר להפוך תחומים אלו לרלוונטיים עבור הדור הצעיר?

תשובה: הייתי מנסח את הנושא בצורה מעט שונה. כוחו הגדל של ההון ההופך גלובלי נוטה להעלים את כל המרחבים של חשיבה עצמאית, ביקורת וביטוי פוליטי דמוקרטי, ובה בעת, כופה אי-שוויון עצום, הדרה ואי צדק, שנשאים באופן בלתי פרופורציונלי על ידי הדור הצעיר והמשכיל (אין ספק שגם עובדי תעשייה, ובפרט אלו הנמנים על הסקטור הציבורי, וכן חקלאים קטנים, נושאים אף הם בנטל כבד ובלתי

פרופורציונלי ליחסם בחברה, אולם קבוצות אלו אינן מרכזיות לשאלה כפי שניסחת אותה). במקום להודות שזהו המצב הקיים, האליטות הפוליטיות באירופה, בצפון אמריקה ובמזרח התיכון (אינני יכול לדבר על יפן, זירה שאינה מוכרת לי היטב) אימצו את ההשקפה הגורסת כי אין כל מחסור בעבודה עבור הדור הצעיר. תחת זאת, הם טוענים כי המשכילים הצעירים אינם זוכים להכשרה מתאימה עבור המשרות הקיימות בשוק. למעשה, ההתרחבות המשמעותית ביותר בשוק העבודה במדינות אלו התרחשה בסקטור השירותים המציעים משרות בשכר נמוך – משרות שלעיתים קרובות אינן מאפשרות קיום נאות. תוך קבלת ההנחה שהצעירים אינם זוכים להכשרה מתאימה, ממשלות שונות ביצעו קיצוצים בתקציבי חינוך ככלל, ושמרו למטרה בעיקר את מדעי הרוח בפרט, ומקצת ממדעי החברה.

רוב הסטודנטים מקבלים את ההיגיון הזה ומבקשים לרכוש תארים בתחומים שהם מקווים שיספקו עבורם הכשרה שתבטיח להם משרות שיניבו להם שכר הולם. ההתנהלות שלהם הגיונית בהחלט, ואי אפשר להעלות התנגדות לכך.

כדי לנצח את המתקפה הנערכת על מדעי הרוח ומדעי החברה יש צורך בתנועות רחבות היקף שיפעלו כנגד הדומיננטיות הבלתי־דמוקרטית של ההון על החברה והפוליטיקה. אין זה עניין פשוט. נדרשות לשם כך בריתות פוליטיות וגיבושה של תפיסה אלטרנטיבית של החברה, תפיסה שתעניק קדימות לזכויותיהם של יחידים ושל קהילות במקום של ההון, על פני חשיבה ביקורתית קפיטליסטית ומפוקחת.

שאלה: מנקודת מבטך כיום, מדוע לדעתך הצליח האסלאם הפוליטי לקנות אחיזה בליבם של מיליונים על חשבון התנועות הסוציאליסטיות והקומוניסטיות? האם תוכל להצביע על הנקודה הארכימדית שהובילה לשינוי זה? נראה כי עסקת בשתי תנועות אלו בנפרד.

תשובה: אינני סבור כי ניתן לדבר על נקודות ארכימדיות בהיסטוריה. תמיד ישנם זרמי מחשבה תת־קרקעיים או תנועות קונטרה־הגמוניות, גם בתקופות בהן דגם פוליטי ותרבותי אחד זוכים לדומיננטיות מכרעת. לדוגמה, במהלך תקופת השיא של הלאומיות הערבית והסוציאליזם הערבי במצרים, בשנות ה־50 וה־60, גמאל עבד אל־נאצר נאלץ לכלוא אלפים מאנשי האחים המוסלמים משום שהוא האמין כי הם מהווים איום על משטרו. באותן שנים, רבים מהאנשים שנעשו לבסוף לחברים ב'חזית ההצלה האסלאמית' (FIS) היו חברים פעילים ב'חזית הלאומית לשחרור אלג'יריה' (FLN). אסלאמיסטים היו אחד המרכיבים ב-FLN, ולאחר מכן תבעו את מורשתה. אסלאמיסטים, ובכלל זאת האחרים המוסלמים, תמיד היו נוכחים באזור, ומעולם לא חוסלו.

עם זאת, כמובן שתבוסתן של מצרים וסוריה במלחמת 1967 היוותה נקודת מפנה עבור העולם הערבי כולו (וגם עבור ישראל). ואולם, הזרם הפוליטי שהגיב

ראשון לתבוסת 1967 היה השמאל הערבי החדש. בתחילת שנות ה-70, כשהייתי באוניברסיטה העברית, קראתי יחד עם פרופסור יהושפט הרכבי המנוח את עבודותיו של הפילוסוף הסורי של השמאל החדש, צאדק אל-עזם (Sadiq al-'Azam). הרכבי ראה באל-עזם הוגה חשוב ביותר. תנועות שמאל חדש היו פעילות במקומות רבים, ובפרט בקרב סטודנטים, הן בלבנון, מצרים, אלג'יריה, תוניסיה ומרוקו. במקרים מסוימים אף נוצרו קשרים עם מורדים ועם תנועות שביתה פראיות.

בעיקר במצרים, אך גם בתוניסיה ובמרוקו, המשטרים הזמינו את האחים המוסלמים וזרמים אסלאמיים נוספים להצטרף לזירה הפוליטית כדי להוות משקל נגד לשמאל החדש של הסטודנטים. הנאצריזם והשמאל החדש היו הזרמים הפוליטיים הדומיננטיים בקמפוסים במצרים בתחילת שנות ה-70. ב-1970, זמן קצר לאחר שהתמנה לנשיא, הזמין אנואר סאדאת את חברי תנועת האחים המוסלמים שחיו בגלות בסעודיה ובכווית לשוב למצרים. סגניו של סאדאת עודדו 'קבוצות אסלאמיות' באוניברסיטאות להקים מחנות קיץ בהם ייערכו, בין היתר, הכשרות באומנויות לחימה. חלק מאותם אסלאמיסטים שבו בסתיו לקמפוסים, חמושים בשרשרות ובאלות, ותקפו באלימות סטודנטים נאצריסטים ושמאליים. גורמי הביטחון בקמפוסים אפשרו זאת. ספרו של אחמד עבדאללה (Ahmed Abdallah), *The Student Movement and National Politics in Egypt, 1923-1973* הוא התיאור הטוב ביותר של אירועים אלו. מחבר הספר יצא לגלות למשך עשור משום שהוא מילא תפקיד ראשי בתנועות הסטודנטים של ראשית שנות ה-70. ככל הידוע לי, מסמכים ממשלתיים או חומרים אחרים העשויים לספק תמונה רחבה יותר ואולי אף שונה של אותם אירועים אינם זמינים. מצב דומה קיים גם ביחס לנושאים שונים ורבים בהיסטוריה של מצרים המודרנית.

אם כך, איננו יכולים לדבר בפשטות על כך שרעיונות אסלאמיסטיים 'קנו אחיזה בליבם של מיליונים'. האסלאמיסטים השיגו דריסת רגל באוניברסיטאות במצרים בסיועה של המדינה ותוך שימוש באלימות לשם הפחדת יריביהם. לאחר מלחמת 1973 והזינוק במחירי הנפט, סעודיה זכתה לרווחים אותם ניצלה למימון פרויקטים אסלאמיים ברחבי העולם. הסעודים (לצד ה-CIA) היו המממנים המרכזיים של הג'יהאד האנטי-סובייטי באפגניסטן, שאת השלכותיו האלימות אנו עדיין חווים.

הסיכום הקצר שהצעתי כאן מדגים את הערך הטמון בהיסטוריה חברתית. במקום להתמקד בתפיסות שמאל מול תפיסות אסלאמיסטיות, היסטוריה חברתית בוחנת את מארג היחסים בין מדינות וכוחות פוליטיים, את הקמתן של תנועות חברתיות שקמו באוניברסיטאות ואת הקשר בין הכלכלה הפוליטית של 'בום הנפט' לתנועות האסלאמיסטיות.

בתחילת שנות האלפיים חקרתי נושאים אלו וקיוויתי לכתוב ספר על כך. אולם לא הצלחתי לקבל מימון לכך. ייתכן כי לאור אירוע ה-11 בספטמבר 2001, הוועדות

האקדמיות שבחנו את בקשתי למימון התקשו להבין גישה שביקשה לבחון אקטיביזם אסלאמי באמצעות מחקר כלכלה פוליטית ותנועות חברתיות. טרוריות היה נושא פופולרי יותר.

לבסוף זנחתי את הפרויקט על כלכלה פוליטית של תנועות אסלאמיות כאשר נסעתי ללמד באוניברסיטה האמריקנית בקהיר ב-2006, לאחר שפרסמתי מספר מאמרים שהתבססו על מחקרי בנושא. הסיבה לכך נבעה בחלקה מכך שמחויבויותי האדמיניסטרטיביות במרכזו ללימודי המזרח התיכון (Middle East Studies Center) היו תובעניות מדי מכדי לאפשר לי להתמקד בכתיבת ספר. סיבה נוספת לכך הייתה שתנועת השביתה של הפועלים המצרים החלה לצבור תנופה, ואני התחלתי לכתוב מאמרים קצרים וכתבות עיתונאיות על נושא זה. המחקר שערכתי בנושא זה היווה בהמשך את הבסיס לשני ספרים – *The Struggle for Worker Rights in Egypt*, שראה אור ב-2010, ו-*Workers and Thieves: Labor Movements and Popular Uprisings in Tunisia and Egypt*, שראה אור ב-2015.

שאלה: בשנה האחרונה היה באז גדל והולך בישראל סביב קבוצה של צעירים מזרחיים שכינו את קבוצתם 'ערס פואטיקה'. הם פועלים למען מקום הולם יותר לתרבות המזרחית בישראל, ולמעשה גורמים לצעירים אחרים להתגאות במוצאם. ספרך על יהודי מצרים וההקדמה שחיברת לספרו של נסים רג'ואן על יהודי עיראק (שפורסמו ב-1998 ו-2004, בהתאמה) הציבו דרך חדשה לקריאת ההיסטוריה של שתי הקהילות האלו כחלק מהמדינות בהן חיו. כיצד הגעת אל כתיבת הספר וההקדמה? מה משך אותך לעסוק בפרויקטים אלו?

תשובה: אחת הסיבות שאפשרו לי לחבר את ההקדמה לספרו של נסים רג'ואן, *The Last Jews in Baghdad*, שעסקה בהקשר ההיסטורי של הספר, היא העובדה כי בסוף שנות ה-80 ובתחילת שנות ה-90 התכוונתי לחבר ספר על ההיסטוריה של יהודי עיראק. בחרתי בעיראק מאחר ומרביתם המוחלטת של יהודי המדינה היו בלא ספק ילידים ועברו תהליכי ערביוזיה. קהילה זו עמדה על כך שהשפה הערבית תשמש כשפת ההוראה בכתיב הספר, ואפשרה ל'אליאנס' להפעיל בתי ספר בעיראק אך ורק בכפוף להתניה זו. רוב יהודי עיראק לא באו לישראל משום שהיו ציונים. רבים מבני קהילה זו היו אנטי-ציונים במופגן, ובפרט הקומוניסטים שבהם. כמו כן, בסיפורם היה ממד משמעותי לכלכלה פוליטית – פעילותם של אנשי העסקים היהודים-עיראקים, שביטוייה המשמעותיים ביותר היו הרשת העולמית של משפחת ששון. סברתי כי היסטוריה של יהודי עיראק תאפשר לבחון מדוע יהודי עיראק (ורוב רובם של יהודי המזרח התיכון) לא היו ציונים ואף התנגדו באופן פעיל לציונות. בנוסף, הפרויקט העניק הזדמנות לכתיבת היסטוריה חברתית עם דגש חזק על כלכלה פוליטית.

לאחר מלחמת המפרץ ב-1991 נעשה בלתי אפשרי עבורי לנסוע לעיראק ולערוך מחקר. באופן עקרוני, אולי הייתי יכול לחבר את הספר בהתבסס על מסמכים וראיונות בישראל ובבריטניה, ואולי גם בכומביי ובהונג-קונג, ככל שהדבר נוגע למשפחת ששון. אולם חשתי אי-נוחות לכתוב ספר על מקום שמעולם לא ראיתי. אני מחבר זאת לרברים שאמרתי קודם לכן, בנוגע לתועלת, ולו בגיבוש הבנה היסטורית, הנובעת ממגורים במקום מסוים.

לכן בסופו של דבר כתבתי על יהודי מצרים. ספרי *The Dispersion of Egyptian Jewry* כלל כמה מהטיעונים שהתכוונתי להציב ביחס ליהודי עיראק. אך מאחר והקהילה היהודית המצרית הייתה מגוונת יותר ומפוצלת יותר מבחינה תרבותית, סיפורה מורכב יותר ויש לבחון את תוקפם של הטיעונים האמורים. רבים מיהודי מצרים הגיעו למדינה במהלך המאה ה-19. הם לא היו בדיוק זרים; רבים מהם היו נתינים עוסמאניים שהגיעו מאיזמיר או מחלב. עם זאת, לחלקם אכן הייתה נתינות זרה, גם אם כף רגלם מעולם לא דרכה באיטליה, למשל. יהודי מצרים היוו חלק משמעותי פחות בהתגבשות תרבות מצרים ערבית מודרנית מזה שמילאו יהודי עיראק (אף שהראשונים בהחלט מילאו חלק בתהליך, כפי שנראה למשל דרך פועלם של מוראד פרג', דאוד חוסני ולילה מוראד). חלק מבני הקהילה לא ידעו קרוא וכתוב בערבית, ודיברו מצרית משובשת.

בסופו של דבר אורית בשקין כתבה היסטוריה של יהודי עיראק – *New Babylonians: A History of Jews in Modern Iraq*, שראה אור ב-2012. בשקין איננה היסטוריונית חברתית, אך עדיין מדובר בספר מעולה.

שאלה: האם יש ספר שכתבת שאתה אוהב במיוחד? ואם כן, איזה ומדוע?
תשובה: ספרי *The Dispersion of Egyptian Jewry* נתקל במתקפה חריפה במצרים. אחרים במצרים שבחו אותו, והוצאת הספרים המכובדת Dar El Shorouk אף פרסמה את תרגומו לערבית. גם בישראל הספר לא בדיוק זכה לתגובות חמות. היה קשה למצוא הוצאה לאור עבור המהדורה העברית. חלק מבני הקהילה הקראית בארה"ב לא אהבו את האופן בו הצגתי את קהילתם בספר. אינני חושב שאף אחד מספרי האחרים ספג ביקורות כה חריפות, ובפרט מחוץ לאקדמיה. לכן, אולי כדי לאשר כי אני מוסיף לעמוד מאחורי הטיעונים המרכזיים בספר והגישה המתודולוגית ההיברידי שנהגתי בו – היסטוריה חברתית, כלכלה פוליטית והיסטוריה תרבותית – אני חושב שמבין הספרים שכתבתי, זהו המועדף עליי.

אין ספק שזהו הספר שבו נטלתי את הסיכונים האינטלקטואליים הגדולים ביותר שלי. זאת, למשל, בקריאה שלי את הרומן המבריק של רונית מטלון, זה עם הפנים אלינו, כדרך להבין את הזיקות המתמשכות בין יהודים מצריים לארץ מוצאם או לארץ הולדתם של הוריהם. לאחר שספרי הופיע ב-2007 במהדורה עברית, בשם פזורת יהודי

מצרים, חגי רם ארגן פאנל באוניברסיטת בן-גוריון לדיון בספרי, בהשתתפותם של רונית מטלון, אנדרה לוי (מהמחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה) ובהשתתפותי. לוי ומטלון הבינו בדיוק מה ניסיתי לומר. התרגשתי במיוחד כאשר רונית מטלון הביעה את הערכתה לספרי. כמעט ובכיתי.

שאלה: אתה ידוע באמונותיך הפוליטיות החזקות. האם אתה קושר את פעילותך האקדמית והפוליטית? האם מישוהו יכול לבוא בדרישה להפרדה בין השניים, או לחשוב כי הדבר אפשרי?

תשובה: אינני חושב שאני יוצא דופן בהיותי חוקר בעל השקפות פוליטיות חזקות. רשימה של חוקרים כאלו בתחום המזרח התיכון היא ארוכה למדי וכוללת אנשים מכל קצוות הקשת הפוליטית: מקסים רודינסון, קלוד כאהן, ז'אק ברק (Jacque Breque), בנג'מין סטורה (Benjamin Stora), פרד האלידיי (Fred Halliday), ברנרד לואיס, פואד עג'מי (Fouad Ajami), מרטין קרמר (Martin Kramer) ואיתמר רבינוביץ', אם לציין אחרים בלבד. מקובל כי חוקרי מזרח תיכון בישראל מייעצים למשרד החוץ, משרתים במודיעין הצבאי, מקיימים קורסים עבור הצבא וכדומה. סוג פעילות שכזה נתפס לרוב בישראל כ'שירות לאומי' ולא כדבר 'פוליטי'. פלסטינים רבים, וכן אחרים, רואים את המצב בצורה שונה. כך שעצם השאלה 'מה מהווה פעילות פוליטית' פתוחה לפרשנות. כשהייתי באוניברסיטה העברית, המרצים שלי נהגו לעיתים קרובות לומר כי למרות שהם 'בצד' הישראלי (וכמוכן, ישנן עמדות שונות בישראל) בסכסוך עם הערבים (המונח 'פלסטינים' עוד לא התקבל), הם סבורים כי עבודתם המחקרית היא 'אובייקטיבית'. מעולם לא קיבלתי טענה זו, ומעולם לא הסכמתי עם טענה שניתן להיות אובייקטיבי. אובייקטיביות מרמזת כי החוקר או החוקרת יכולים להתעלות מעל הנורמות התרבותיות והפוליטיות ומעל מבני השיח של החברה בה הוא או היא פועלים. השימוש במושג זה אף רומז לכך שיש מי שמסוגל לשפוט מה הינו או אינו 'אובייקטיבי'. מי יהיה אותו שופט? אלוהים?

כן יותר ומועיל יותר למחקר להצהיר בצורה מפורשת: אלו נקודות המוצא שלי בהבנת בעיה היסטורית אמורה. אלו העדויות שאני מביא לתמיכה בנרטיב ההיסטורי שבניתי. אלו הסיבות שבגינן אני סבור כי הפרשנות שלי לעדויות אלו הינה בעלת תוקף, או שופכת אור על היבטים של הנושא שלא זכו להתייחסות בעבר, פורשו באופן שגוי, או שהסבר שלי מתעלה מעל הסברים אחרים.

ההחלטה שלי להישאר באקדמיה לאחר שעזבתי את ישראל הונעה מהרצון שלי ללמוד כיצד להתמודד עם החברה הערבית בתנאיה שלה, כלומר, לא כפלסטינים תחת כיבוש. לעשות כן מוביל לרוב להבנה שונה מאשר זו שניתן לגבש בזמן שגרים בירושלים, תל אביב, או חיפה, וכותבים על עיראק תחת שלטון סדאם חסין. התיידדותי

עם חוקרים ואינטלקטואלים מצרים רבים; אחרים ביקרו אותי בחריפות, ולטעמי, שלא בהוגנות. למדתי רבות במהלך התהליך. אני מקווה שגם עמיתי המצריים למדו מכך.

שאלה: לאור היכרותך עם המחלקות למזרח תיכון בישראל, האם אתה יכול לזהות תכונות משותפות לחוקרים ישראלים?

תשובה: לחוקרי מזרח תיכון ישראלים יש לרוב הכשרה טובה מאוד בערבית – טובה בהרבה מזו של אמריקנים רבים. הסיבה לכך היא שהם מתחילים בלימודי השפה בגיל צעיר; אפשר שהם עושים בה שימוש במודיעין הצבאי; יש להם הזדמנויות רבות לראות ולשמוע סרטים, טלוויזיה ורדיו בערבית; ויש להם גישה קלה ורחבה יותר למגוון אמצעי תקשורת בערבית. האינטרנט משנה את מציאות זו, כמובן מסוים. מחקרים ישראלים רבים מתאפיינים בעיסוק בהסברים טקסטואליים. לעיתים זה נעשה בצורה טובה מאוד. אך לעיתים ישנה גם נטייה לאמפיריציזם צר. כמובן, ישנם חוקרים ישראלים רבים שאינם נופלים לתיאור זה. זו הכללה רחבה מאוד, ואולי הכללת יתר.

שאלה: מה דעתך על תנועת BDS, בפרט בנוגע לאקדמאים ישראלים?

תשובה: ככלל, אני תומך ב־BDS. אין בישראל בסיס חברתי מספק שיאפשר את סיום הסכסוך וביצוע שינויים דמוקרטיים אחרים הנחוצים להגשמת שלום ודו־קיום עם הפלסטינים ומעגל השכנים הערבי הרחב יותר. דרוש שלחץ יגיע מגורמים בינלאומיים. ה־BDS היא טקטיקה לא אלימה שתורמת ליצירת לחץ זה. זו אינה צריכה להיות הטקטיקה היחידה. התנועה קיבלה פרופורציות חריגות משום שלפלסטינים אין מנהיגות פוליטית מאוחדת שתציע אסטרטגיה בר־תקווה. יש מידה של היסטוריה בנוגע ל־BDS בקרב ישראלים רבים: טענות כי ה־BDS עושה דה־לגיטימציה של ישראל באופן בלתי שוויוני, כאילו שאף מדינה או חברה אחרת לא היוו מטרה של קמפינים דומים. למעשה, הכיבוש והמהלכים הפוליטיים והצבאיים הנחוצים לשימורו הם שציימו את הלגיטימציה של ישראל בזירה הבינלאומית. מגוחכת עוד יותר היא הטענה כי ה־BDS מונעת מאנטישמיות או שהיא כשלעצמה תנועה אנטישמית. אכן ישנם אנטישמים התומכים ב־BDS. בהתייחסו רק לארה"ב, אינני מכיר ולו קמפיין בודד שבו הם היו שחקנים משמעותיים. קמפינים רבים של ה־BDS מובלים בידי יהודים, שאינם, בניגוד לטענות המושמעות לעיתים, מונעים משנאה עצמית. הארגון Jewish Voice for Peace הוא דוגמה מובילה לכך. ישנם יהודים רבים החברים או אף המשמשים בתפקידים בכירים בארגון Students for Justice in Palestine. מאחר ואני מקיים ריאיון זה, ברור שאני מאפשר מקרים חריגים, כאשר אני סבור כי אלו מוצדקים.

שאלה: האם יש נתיב חדש בהיסטוריה של המזרח התיכון שמעניין אותך במיוחד? ואם כן, מדוע?

תשובה: הגישות של היסטוריה סביבתית (למשל, עבודותיהם של אלן מיכאיל [Alan Mikhail] וטובי ג'ונס [Toby Jones]) וניתוח מרחבי מתחילות להשפיע על לימודי המזרח התיכון. גם היסטוריה גלובאלית הולכת ונעשית חשובה יותר – ומציעה דרכים לבחון כיצד המזרח התיכון אינו אזור מבודד אלא אזור המחובר לשאר חלקי העולם. אני עובד עם קבוצה על פרויקט של ספר שכותרתו הטנטטיבית היא *Global Historical Atlas of Oil*. פרויקט זה, המצוי בשלביו הראשונים ביותר, משלב כלכלה פוליטית, היסטוריה סביבתית והיסטוריה מרחבית עם פרספקטיבה גלובאלית.

שאלה: האם יש מחקר שקראת באחרונה שהשפיע עליך במיוחד? **תשובה:** ספרו של סוון בקרט (Sven Beckert), *Empire of Cotton: A Global History*. המזרח התיכון אינו נושא מרכזי בספר. אף שלכותנה מקום מרכזי בהיסטוריה המודרנית של מצרים, סיפור זה הוא חלק קטן יחסית מהסיפור הגלובאלי. למעשה, המדינות בדרום ארה"ב בהן הייתה עבדות היו בלי ספק המקור החשוב ביותר לכותנה גולמית, שהיוותה בתורה את הבסיס למהפכה התעשייתית. זהו ספר מופתי: עשיר ביותר מבחינה אמפירית, מבוסס על מחקר מקיף, ורחב היקף ביותר מבחינה כרונולוגית וגיאוגרפית.

תרגום מאנגלית: בן זרחי

